

Valerii Zema

National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)

ORCID: 0000-0003-4771-3393

Wizjonerstwo historyczne w tekstach pisarzy innowierczych

Historical Visionary in the Writings of Dissident Authors

Abstract:

This article reviews the creation and the roots of two historical legends about the trip of Ivan Smera to Alexandria and the privilege of Alexander Macedon to Slavs. The methodology of current research is based on the comparison of historical narratives. Two versions of the legend about the trip to the Orient were composed on the ground of old Kyivan chronicle which narrates the story about the choice of religion by Kyivan prince Volodimer in the last decades of the Xth century when several ambassadors were sent to study the peculiarities of Judaism, Islam, Latin and Byzantine Christianity. During the second half of the XVI century, a new version of this tale was composed by Calvinists in Polish-Lithuanian Commonwealth. It narrates the visit of a certain person (Jolash or Ivan Smera) who arrived at Alexandria in North Africa to investigate the customs of the local Christian community. Ivan Smera found that the customs and the rite of the local community reflect the ideals of simple Christian service, without icons and church decoration. The rite of this religious community responds to the customs and the service of Calvinism. Smera has reported about the customs of Alexandria's Christians to Volodimer but the Kyivan prince ignored the ambassador's notes and accepted Christianity in the byzantine rite.

The other legend, which circulated in East and Central Europe during the Renaissance, narrates about the privilege of Alexander Macedon that was inscribed by golden letters on the tables in Alexandria. This imagined document relates that Slavic tribes arrived from the lands of Illyria and Dalmatia under the rulership of chieftains Lech, Roxolan, and Czech. It seems that both legends are rooted in Alexandria because Arianism prevailed in this city during late antiquity and Calvinism leaders supposed to establish good relations with orthodox patriarchs

of this city in the second half of the XVI century. Religious life in ancient Alexandria was treated by the authors of the legend about the trip to North Africa as an example of perfect Christianity.

Keywords: the Renaissance, the Reformation, Antiquity, Calvinism, historical legend, falsification, Rus'.

Wraz z renesansowym powrotem ku źródłom i wzorom antycznym, na Litwie i w Koronie pojawiły się dzieła o charakterze historycznym i etnograficznym. Na pozór ekstrawaganckie fabuły tworzyły bogatą starożytną przeszłość dla lokalnych grup etnicznych, a wraz z rozwojem reformacji powstały też opowieści o charakterze konfesyjnym. W tym artykule zwrócę uwagę na kształtowanie się wyimaginowanej „nowej przeszłości” na przykładzie legend autorów-ewangelików, którzy zwracali uwagę na przeszłość swoich prawosławnych sąsiadów. Metodologia tego badania jest oparta na komparatystycznym zestawieniu tekstów o charakterze narracyjno-historycznym.

Jeden z najbardziej znanych utworów o charakterze fantastycznym jest historia rzekomego listu Połowca Iwana Smery z Aleksandrii, fabuła której jest oparta na narracji starożytnych ruskich kronik w części, która przedstawia historię o „poszukiwaniu wiary”. Dzięki przeróbce tej opowieści wyznawcy kalwinizmu próbowali zdobyć własną odległą przeszłość. Oryginalna opowieść o „poszukiwaniu wiary” powstała na kartach dawnej „Powieści minionych lat” jeszcze na początku XII wieku. Według opowieści, książę kijowski Włodzimierz Światosławowicz, wysłał ambasadorów w różne kraje świata w celu odnalezienia lepszej wiary. Ambasadorowie po powrocie opowiadali o osobliwościach islamu, judaizmu, chrześcijaństwa bizantyjskiego i łacińskiego.

Druga legenda, wpływy której moim zdaniem można postrzegać w liście Iwana Smery, powstała w obliczu poszukiwania starożytnych korzeni Słowiańskich ludów zamieszkałych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Ta legenda o przywileju Aleksandra Macedońskiego współtworzyła „nową przeszłość” dla etnicznych grup, której wersję przedstawił autor z grona twórców *Rzeczypospolitej Babińskiej*

Stanisław Sarnicki w swoich „Rocznikach Polskich” (*Annales Polonorum*, 1587).

Tworzenie legend etnicznych w Europie Środkowej i Wschodniej trwało w warunkach powstania podobnych legend w Europie Zachodniej, więc Stanisław Sarnicki, Stanisław Orzechowski lub Maciej Strykowski mieli poprzedników, za jednego z których można uznać benedyktyna Jana Tritemiusza (1462-1516), który tworzył swoje legendy etniczne w kontekście pojawienia się idei miliastycznych. Według Anthoniego Graftona, ten zakonnik był zaangażowany w tworzenie etnicznej mitologii dla cesarza Maksymiliana Habsburga i Franków. Benedyktyn po raz pierwszy spotkał się z władcą w 1505 r., kiedy panujący nie miał ani stolicy, ani znacznego zamku, ale mógł „kapitalizować” przeszłość swoich przodków, bo poszukiwał korzeni dynastii burgundzkiej i Habsburgów w antycznej Troi. W tym samym czasie Albrecht Dürer przedstawił „Bramę Honoru” – łuk triumfalny zaprojektowany w celu potwierdzenia pochodzenia przodków cesarza z Egiptu, a Hartmann Schedel uważał za przodka Franków ostatniego władcę Troi – Priama.¹ Wreszcie w 1514 r. Tritemiusz opublikował historię Franków, opierając swoje pismo na pracach domniemanego autora, który żył w 500 r., za panowania Chlodwiga, króla, który zjednoczył wszystkie plemiona Franków i został ochrzczony jako katolik. Według Graftona, schemat Tritemiusza był prosty: Frankowie przybyli do Bawarii, skąd wypędzili aborygenów, którzy zachowywali się jak zwierzęta, jedząc żołądź. Benedyktyn twierdził, że posiada nadludzkie zdolności, a magia i nauka są ze sobą nierozzerwalnie związane. Pisał historię jakby pod dyktando aniołów, tak jak jego starożytni poprzednicy.²

List z Aleksandrii do księcia Włodzimierza jest przykładem poszukiwania „konfesyjnej ojczyzny”. Podobnie jak Chlodwig, książę kijowski zjednoczył plemiona ruskie i został ochrzczony, co tworzyło przestrzeń do fantazji dla pisarzy czasów odrodzenia. Opowieść

¹ A. Grafton, *Worlds Made By Words: Scholarship and Community in the Modern West*, Cambridge 2011, p. 71.

² Ibidem, p. 77.

o poszukiwaniu odpowiedniej wiary stała się dobrą okazją dla autorów-ewangelików. List Połowca Iwana Smery, który powstał prawdopodobnie w drugiej połowie XVI wieku, tworzył „nową przeszłość” ewangelików; ta opowieść zachowała się w dwóch wersjach (polskiej i łaćnińskiej). Ogólnie rzecz biorąc, wierni Kościołów reformowanych zwracali się ku przeszłości dla poszukiwania alternatywnego, własnego doświadczenia i uzasadnienia własnego wyznania. Według Bruce’a Gordona, liczne publikacje „źródeł chrześcijaństwa” – pism Ojców Kościoła – miały wielki wpływ podczas reformacji. Gordon zwraca uwagę na to, że wyznawcy Kościołów reformowanych aktywnie, chociaż nie bez brzytwy Ockhama, poszukiwali dzieł i biografii ich rzekomych „proroków” – Augustyna, Bernarda z Clairvaux, Jana Husa, Savonaroli. Pojawienie się przeszłości wyznań reformowanych przejawiało się w pisaniu dzieł polemicznych, które miały obalić oskarżenia o schizmę, wysunięte przez ortodoksów, a poprzedni męczennicy służyli przykładem i zainspirowali walkę o własne miejsce wśród innych wyznań³.

List Smery dotarł do nas w dwóch podobnych wersjach, zawartych w pracach polskich ewangelików: starsza wersja mieści się w książce Andrzeja Lubienieckiego (rękopis z lat 1612/13), zaś druga jest związana z publikacją Andrzeja Węgierskiego (ukazała się drukiem w 1652 r., powtórzona w 1679 r.). W tej historii „wyboru wiary” dodano wzmianki o Aleksandrii jako miejscu, w którym istnieje odmiana chrześcijaństwa, niby bliska kalwinizmowi. Niemal detektywistyczna historia znalezienia i utraty rękopisu zawiadamia, że oryginalny list Połowca Smery, który odwiedził starożytne centrum chrześcijaństwa i opisał zwyczaje chrześcijan, w tajemniczy sposób zniknął. Wydawca jego kopii, socynianin Christopher Sand (1644-1680), napisał, że „pożyczył” informacje o autorze z zaginionej kroniki Stefana Budzyńskiego (1590). Według Budzyńskiego, oryginał znalazł kiedyś w pobliżu Starego Sambora diakon z Witebska Koźma

³ B. Gordon, *The Changing Face of Protestant History and Identity in the Sixteenth Century* [in:] *Protestant History and Identity in Sixteenth-Century Europe*, Vol. 2: *The Later Reformation*, Aldershot 1996, p. 13.

Kołodzyński, przetłumaczył na język polski i wysłał do Budzyńskiego. Georgij Golenchenko uważa, że Szymon Budnyi również wspomniał o liście Smery⁴. Friedrich Bock twierdził, że Benedykt Wiszowaty (zm. 1704 r.) znalazł przesłanie w rękopisie swojego współwyznawcy Jana Jakuba Hryniewicza Trembickiego (1597–1678) i nadrukował w wersji łacińskiej w załączniku do historii kalwinisty Andrzeja Węgierskiego (1678).⁵ Opierając się na fakcie, że starzec Artemij, który uciekł z Moskwy na Litwę, ponieważ głosił poglądy sprzeczne z panującym Iosyflanstwem, wspominał heretyckie przemówienia Koźmy lub Andrzeja w Witebsku w 1562 r., badacze próbują utożsamić „wolnomyśliciela” z Koźmą Kołodzyńskim, co powinno służyć potwierdzeniu historyczności tej postaci, a także prawdziwości przesłania Połowca Smery z Aleksandrii.⁶

Iwan Franko uważał, że list mógł pochodzić z kręgu antytrynitariuszy, więc jego autorem najprawdopodobniej był sam Stefan Budzyński. Genezę legendy o wzorowej strukturze wspólnoty chrześcijańskiej, o której zawiadamia list Smery, Franko widział w legendzie Księdza Jana, króla abisyńskiego, który ogłosił idealną strukturę państwa, a w wyprawach krzyżowców Franko widział impet dla historii legendarnego Księdza Jana⁷. Laura Ronchi sugeruje, że list Smery został napisany przez kalwinistów⁸, ponieważ jego osobliwością jest faktyczne uznanie *filioque*, a pod tym względem prawosławni zasadniczo różnią się od wyznawców Kościołów

⁴ G. Golenchenko, *Ideinye i kulturnye swiazi wostocznoslavianских narodow w XVI – seredine XVII w.*, Minsk 1989, s. 112–124.

⁵ J. Tazbir, *Falsyfikat w służbie propagandy różnowierczej* [w:] *Kościół, społeczeństwo, kultura: Prace ofiarowane profesorowi Wiesławowi Müllerowi z okazji pięćdziesięciolecia pracy naukowej i dydaktycznej*, Lublin 2004, s. 31–32.

⁶ I. Maliszewskij, *Podłożnoje pismo połowca Iwana Smery k wielikomu kniazii Władimiru Swiatomu*, Kiew 1876, s. 67; G. Golenchenko, *Ideinye i kulturnye swiazi wostocznoslavianских narodow*, s. 113.

⁷ I. Franko, *Studii na poli karpatoruskoho pysmenstwa XVII – XVIII w.* [w:] *Zapysky NTSz*, t. 41, 1901, s. 31–39.

⁸ L. Ronchi, *Predicazione riformata e ortodossia in Lituania nel 16 sec.: La Epistola di Ivan Smera sulla conversion della Russia*, „Protestantismo”, An. 50, 1995, fasc. 3, p. 195–217.

reformowanych, którzy przestrzegali katolickiej wykładni nauki o zesłaniu Ducha Świętego.⁹

Według legendy list (falsyfikat) Iwana Smery został znaleziony w 1567 r. przez prawosławnego diakona, a później arianina Andrzeja (Kozmę) Kołodyńskiego. Andrzej Lubieniecki (1551–1623) w swojej „Poloneutychii” twierdził, że Kołodyński był tylko tłumaczem listu na język ruski, a następnie na język polski, kopiując tekst na wniosek skarbnika koronnego Stanisława Sobka (zm. 1569). Druga łacińska wersja opowieści o podróży Smery pojawiła się dzięki publikacji Benedykta Wiszowatego, który w osobnej części „Historii Kościoła” porównał praktyki religijne chrześcijan aleksandryjskich z końca X wieku z naukami Jezusa. Pierwsza wersja podróży do Aleksandrii w poszukiwaniu „lepszej wiary”, opisana przez Lubienieckiego, zawierała katolicki topos o szybkim upadku Cesarstwa Bizantyjskiego pod tureckimi ciosami z charakterystyczną interpretacją, zarzucając Grekom czczenie „idola” zamiast odosobnienia od papieża. Dla Lubienieckiego ważne jest również to, że starożytne świątynie chrześcijaństwa przekształcono w meczety, jak znany kościół św. Sofii w Konstantynopolu. Główną intrygą tej narracji jest to, że książę Włodzimierz Światosławowicz wysłał swojego doktora i sekretarza Jołasza (w wersji łacińskiej Iwan Smera) na ziemie „greckie” w celu zbadania lokalnej wiary i zwyczajów. Podróżując przez Węgry, Serbię i Bułgarię, Jołasz dotarł do Antiochii, Jerozolimy, a następnie Aleksandrii. Stamtąd oznajmił, że żadne z nabożeństw, ani rzymskie, ani greckie mu nie odpowiadały i dopiero w Aleksandrii podobało mu się nabożeństwo bez obrzędów ludzi biednych, cierpiących ze strony „niesprawiedliwych Greków”. Do przyjęcia tej wiary wysłannik próbował przekonać Włodzimierza Światosławowicza, ale książę zignorował propozycję; poprosił cesarza bizantyjskiego Bazylego o wydanie siostry za mąż i został ochrzczony w obrządku greckim, co odpowiada

⁹ L. Ronchi de Michelis, *Eresia e riforma nel cinquecento: La dissidenza religiosa in Russia*, Claudiana– Torino 2000, p. 160. W łacińskiej wersji posłania Smery ogłoszona formuła równego zejścia Świętego Ducha: «in nomine Patris Dei Omnipotentes et Filii eius Jesu Christi, et sancti Spiritus ex eadem Deo procedentis».

narracji ruskiego latopisu „Powieści minionych lat”, ułożonego pod Kijowem na początku XII wieku. List Jołasza do księcia Włodzimierza, wyryty na dwunastu mosiężnych tablicach „starożytnymi ruskimi literami” (tu chodzi raczej o cyrylicki alfabet), został później rzekomo znaleziony w klasztorze św. Zbawiciela w Starym Samborze w ziemi przemyskiej przez skarbnika koronnego Stanisława Sobka i przekazany diakonowi Andrzejowi Kołodyńskiemu, który przetłumaczył go na język ruski, a następnie na polski. Podczas pobytu w Lublinie, Lubieniecki otrzymał jeden z licznych egzemplarzy listu od księdza Tylickiego, wówczas pisarza-ewangelika.¹⁰

Druga wersja historii wędrówki do Aleksandrii w poszukiwaniu prawdziwej wiary zawarta jest w łacińskim wydaniu Andrzeja Węgierskiego. W nim wędrówka ambasadora na skraj chrześcijańskiego Wschodu sięga 980 r.; kilka lat przed tym, jak książę Włodzimierz poślubił córkę (siostrę) cesarza bizantyjskiego Bazylego II Bułgarobójcy. Iwan Smera, uczony lekarz, udał się na Wschód, aby zacerpnąć wiedzy o greckim chrześcijaństwie. Z Aleksandrii napisał list do Rusi, która następnie przyjęła chrześcijaństwo w obrządku bizantyjskim. Później ten list został przetłumaczony na język polski przez Andrzeja Kołodyńskiego w Witebsku ze starożytnych bułgarskich liter pisanych na złotych tablicach, które znaleziono w klasztorze Zbawiciela (Spasa) na ziemi przemyskiej w 1567 r. Relacja ta, podobnie jak u Lubienieckiego, wspomina o podróży przez Jerozolimę do Aleksandrii w Egipcie i opisuje dwie wersje chrześcijaństwa zaobserwowane przez Smerę. Świątynie jednej z nich nazywane przez autora *synagogami*, co odzwierciedla utrwaloną tradycję w Koronie Polskiej nieprzyjaznego określenia świątyń prawosławnych, a Grekom zarzucano bałwochwalstwo, przepowiadając ich „wieczną śmierć”: „arogancy Grecy będą cierpieli w wiecznym ogniu”. Natomiast autor wyraża pozytywne nastawienie do innych Kościołów, w których, podobnie jak w protestanckich świątyniach, nie ma „bożków”, a jedynie ławy i stoły. W takich świątyniach przemawiają podobni do aniołów pobożni „czciciele” wybrani przez całą wspólnotę. Wierni,

¹⁰ A. Lubieniecki, *Poloneutychia*, Warszawa–Łódź 1982, s. 125.

zwani „Nowym Izraelem”, zbierają się codziennie na polecenie Boga aby modlić się o świcie i po zachodzie słońca, to znaczy o godzinach trzeciej i dziewiątej.¹¹ Tu też zamieszczone zostało proroctwo, że Żydzi uznają Chrystusa za Zbawiciela. Elementy religijnego utopizmu i wizja idealnego ustroju są wpisane w narrację posłania Iwana Smery.

Opowieść o szczególnym miejscu Aleksandrii i straconych pismach można odnaleźć w innej legendzie, która została rozpowszechniona w czasach renesansu w Polsce. Skupiona jest ta opowieść na bardzo popularnym wtedy temacie genezy Słowian, która opowiadała o tak zwanym przywileju Aleksandra Macedońskiego. Uważa się, że Stanisław Orzechowski po raz pierwszy wspomina o przywileju Aleksandra w przedmowie do „Kroniki” (1544), w której opowiada legendę o pochodzeniu Polaków i innych Słowian.¹² Orzechowski zauważa, że wzmianka o przywileju zapożyczona jest z „czeskich annałów”, które opisują nabywanie i zamieszkanie ziem Sarmacji Europejskiej przez Roksolana, Czecha i Lecha, wielkich dowódców wojskowych. Autor wielokrotnie podkreśla, że ojczyzną tych Słowian była Macedonia i Dalmacja. Taka narracja opiera się na renesansowej legendzie o praojczyźnie Polaków, Czechów i Rusów, która uzasadniona jednocześnie na średniowiecznej legendzie o pochodzeniu Słowian w kronice Wielkopolskiej o trzech braciach – Czechu, Lechu i Rusie (ostatni był dopisany później, po ułożeniu całości tekstu). Zmienioną wersję o przywódcach plemion przedstawił Jan Długosz, który pisał o tym, że Rus był synem Lecha, a Czech został wyznaczony na młodszego brata Lecha.¹³ Podobna legenda o trzech przywódcach, krytykowana przez Justa Scaligera, powstała we Fryzji i opowiadała, jak pisze Anthony Grafton, o trzech mężach-przywódcach – Fryzie, Sasie i Brunu - którzy przybyli z Indii czterysta lat przed Bożym Narodzeniem. Studiowali oni u Platona,

¹¹ A. Wengerscii, *Libri quattuor slavoniae Reformatae*, Varsoviae 1973, p. 499–500.

¹² F. Pfister, *Die Entdeckung Alexanders des Großen durch die Humanisten* [in:] *Renaissance und Humanismus in Mittel-und-Osteuropa*, Bd. 1, Berlin 1961, s. 73.

¹³ J. Skomiał, *Polscy kronikarze wieków średnich o Rusi i Rusinach*, „Annales Universitatis Mariae Curiae-Skłodowska”, vol. LIX (Sectio G), 2012, 1, s. 86.

walczyli pod dowództwem Filipa II Macedońskiego i Aleksandra Macedońskiego, a następnie osiedlili się we Fryzji, skąd wypędzili gigantów, którzy zamieszkiwali Europę Północną.¹⁴ W kijowskiej „Powieści minionych lat” zawarte nawet dwie legendy o braciach-założycielach. Pierwsza opowiada o trzech braciach założycielach Kijowa i ich siostrze, druga o fundatorze dynastii kniaziów kijowskich: Ruryku i jego dwóch braciach Waregach, którzy przybyli razem na ruskie ziemie.¹⁵ Biskup Piotr z Biłhorodu pod Kijowem w swoim przemówieniu na Lyońskim soborze (1245 r.) opowiada o powstaniu dynastii tatarskich i mongolskich przewódców. Założyciel dynastii nomadów miał trzech synów: Tezir-chana, Churi-chan i Batatar-chana, którzy zdewastowali ruskie ziemie.¹⁶

Pseudoantyczna legenda o włoskich korzeniach Litwinów powstała na fali renesansowych poszukiwań początków etnicznych, według której Rzymski przywódca Palemon sprowadził plemiona litewskie na tereny bałtyckie. Ta legenda powstała na podstawie „Roczników” Jana Długosza, który kilka razy powraca w swoim arcydziele ku tematowi włosko-rzymskich korzeni Litwinów, przeprowadzonych na tereny nadbałtyckie przez legendarnego Wilię, który opuścił Rzym. Orzechowski odrzuca germańskie lub scytyjskie pochodzenie Polaków i potwierdza ich słowiańskie korzenie etniczne, przypominając o spokrewnieniu języka czeskiego, polskiego i ruskiego z językiem macedońskim, dalmatyńskim i iliryskim.¹⁷

Koncepcja przywileju Aleksandra Macedońskiego na ziemiach Polski, Ukrainy i Czech dla mieszkańców Dalmacji i Macedonii została rozwinięta w „Rocznikach polskich” Sarnickiego (Kraków, 1582), która niestety pozostaje poza uwagą współczesnej historiografii.

¹⁴ A. Grafton, *Bring Out Your Dead: The Past as Revelation*, Cambridge, Massachusetts, 2004, p. 136.

¹⁵ *Ipatiewskaia letopis* (PSRL=2). t. 2, Moskwa: Iazyki slavianskoi kul'tury 2001, kol. 7, 14.

¹⁶ MGH. *Scriptores* (in Folio). Hannoverae 1885, t. 27, p. 474-475; *Annales monasterii de Burton*, London 1864, vol. 1, p. 271-275; *Matthaei Parisiensis, Chronicon majus*. Ed. H.R. Luard, London 1877, t. IV, p. 386-389.

¹⁷ S. Orichovii, *Annales*, Posnaniae 1854, p. 7-9.

W swoich poglądach wyznaniowych ewangelik Stanisław Sarnicki (1532–1597) opowiadał się za zbliżeniem z Braćmi Czeskimi, jak to miało miejsce w przypadku Kujaw.¹⁸ W wersji Sarnickiego „przywilej lub dyplom” Aleksandra zezwolił słowiańskim plemionom na osiedlenie się na ziemiach między Borystenem-Dnieprem i Dunajem¹⁹. Wizja Dniepru jako granicy zamieszkiwania Słowian zdefiniowana rzekomo przez Aleksandra miała swoje ugruntowanie w dziełach geografa Ptolemeusza, jak wspomniał Sarnicki, określając terytorium „przestrzeni Aleksandra”. Sarnicki wspomina też na kartach swego dzieła o Sarmacji, podział której na Azyjską i Europejską wpływał na kształtowanie się tożsamości szlachty od czasów odrodzenia. Taki podział został wprowadzony przez starożytnego autora Pomponiusza Mele.

Odwołanie się do starożytnego źródła (przywilej Aleksandra) miało udowodnić historyczność dokumentu. Jak uważa Friedrich Pfister, Maciej Miechowita twierdził, że granica osadnictwa Słowian została określona przez ojca Aleksandra Macedońskiego Filipa II. Sarnicki stwierdza, że źródła o przywileju zostały odnalezione w archiwach Królestwa Czeskiego, a później były przekazane do krakowskiego klasztoru. Taka fabuła o podróży źródła odzwierciedla pewne wpływy „legandy o św. Hieronimie” poszerzonej w Koronie Polskiej pod wpływem zaistnienia ośrodka chorwacko-czeskiego, który wywierał wpływ na rozwój języków lokalnych na literaturę polską i ruską w XV wieku. Legenda o św. Hieronimie jako tłumaczu Pisma Świętego na język słowiański powstała we wczesnym średniowieczu.²⁰ Zaś o św. Hieronimie jako tłumaczu Pisma Świętego z języka hebrajskiego wspominał już późnoantyczny autor Kasjodor.²¹ Klasztor benedyktynów-Chorwatów powstał najpierw w Pradze, a później na

¹⁸ J. Bidlo, *Jednota bratska v prvím vyhnanství*, č. II (1561–1572), Praha 1903, s. 145.

¹⁹ F. Pfister, *Die Entdeckung Alexanders des Großen durch die Humanisten*, s. 74; S. Sarnicii, *Annalium Polonicorum*, Kraków 1587, p. 44.

²⁰ J. Verkholantsev, *The Slavonic Letters of St. Jerome: The History of Legend and Its Legacy*, DeKalb, 2014, p. 60–61.

²¹ Cassiodorus M.A. Cassiodori, *Opera omnia*, Lutetia 1865, t. II (Patrologia Latina, t. 70), col. 1123–1124.

krakowskim Kleparzu. Działalność klasztorów jest znana dzięki tłumaczeniu tekstów tradycji katolicko-łacińskiej na języki słowiańskie.

Według Sarnickiego, Lech poprowadził osadników z Ilirii do zdezastowanej Sarmacji. Autor aktywnie przywołuje korzenia antyczne i wyjaśnia współczesną etymologię przez pryzmat historii starożytnej. Na przykład stwierdza, że nazwa miejscowości Dziwcy Grad na Śląsku wskazuje, że Amazonki poślubiły Sarmatów i tu właśnie zamieszkały.²² Przypomina, że brzegi Borystenu były zamieszkane przez ludność „dolnych Kozaków”, pochodzenie których kojarzy się z czasami Kimeryjczyków. Stanisław Sarnicki wspomina o udziale tego ludu w wojnie między Troją i Cimborami, ludu, który poszukiwał doli w falach Borystenu. Opisuje Roksolanów jako wojowniczy lud, a Kozacy, zgodnie z jego wersją, musieli walczyć z Mityrydatesem – królem pontyjskim, który toczył boje ze Scytami.²³ Poszukiwania etniczne Sarnicki ugruntował na pracach wspomnianego wyżej Tritemiusza. Sarnicki znajduje Gotów („getta”) na przestrzeniach Sarmacji: na przykład uważa, że imię Markomir – w rzeczywistości, według Grzegorza z Tours, nie jest Gotem ani Gettem, ale Frankiem, przodkiem Merowingów i „synem” Priama z Troi – znajdowało odzwierciedlenie w imionach Kazimir, Włodimir, Ludomir, *bo język Gotów jest spokrewniony z polskim i sarmackim*.²⁴ Fakt, że autor zwraca szczególną uwagę na Kozaków, odzwierciedla stworzenie ich pierwszego rejestru w 1578 r., niebawem odbyła się wyprawa przeciwko Moskwie pod dowództwem króla Stefana Batorego i wojewody kijowskiego Wasyla Ostrońskiego (1581).²⁵ O obyczajach Kozaków opowiadał też Jan Orzelski, który był uczestnikiem wyprawy i prowadził pertraktacje z nimi.²⁶ Maciej Strykowski (1582 r.) traktuje Kozaków jako lud wojowniczy i pograniczny. Wspomina,

²² S. Sarnicii, *Annales Polonorum*, p. 23.

²³ Ibidem, p. 29.

²⁴ Ibidem, p. 39.

²⁵ P. Kułakowski, *Do istorii stsunkiw rejestrowych kozakiw i prykordonnych starost u 1578—1583 rokach*, „Visnyk L'vivs'kogo uniwersytetu: Serija istoryczna”, vyp. 34, 1999, s. 407-423.

²⁶ *Annales Domus Orzelsciae per Joannem Orzelski*, Posnanie 1854, p. 26-27.

że „Jatwieziów też do Mazowsza i Lubelskiej ziemię kozactw draieżnymi ustawicznie nasyłali, których tegoż Bolesław Wstydlivy poraził i wykorzenił z Podlasza”²⁷. To, że polski król jest wspomniany w kontekście „Kozaków” i wyprawy przeciw Jaćwieży, nie jest przypadkowym. Na czas panowania Bolesława przypadają wojny toczone przeciwko Jaćwieży po przywództwem ruskiego księcia Daniela Romanowicza.

Oczywiście, oprócz takiego „hiperantycznego” poglądu, w okresie renesansu zaistniało również krytyczne podejście ku głośzonym opowieściom o starożytności Polaków, które wyszło spod pióra przybysza z ziemi włoskiej Filipa Kallimacha. W swoim dziele z 1476 r., ponad sto lat przed ukazaniem się kroniki Sarnickiego, Kallimach odrzucił stwierdzenie średniowiecznego dziejopisarza Wincentego Kadłubka, który prześledził pochodzenie Polaków niemal od czasów biblijnego Potopu, twierdząc, że byli tymi samymi Scytami, z którymi walczył Aleksander Macedoński, a rzymianin Grak (Krak) wtedy założył Kraków. Zdaniem Kallimacha warto odrzucić te „babskie kłamstwa”. Przepuszczalnie pod wpływem Jordanowego „Gotyku” przypomina, że Polacy byli w zwyczajach zbliżeni do wenedów-pomorzan i sarmatów: łączyło ich ograniczenie praw władcy, którego potęga nie była ani najwyższa, ani nieograniczona.²⁸ Odrzucenie legendy o grecko-rzymskim pochodzeniu Polaków służy Kallimachowi dla wprowadzenia nowej teorii politycznej, która ogranicza absolutyzm monarchy. W Kallimachowej konstrukcji starożytnego społeczeństwa istotnymi są wpływy koncyliaryzmu, który doprowadził do zmian politycznej teorii doby odrodzenia. Według teorii koncyliarystów, rozwijanej paryskimi uczonymi od początku XV wieku, sobór całego Kościoła stawał wyższym nad papieży, a absolutyzm ich władzy jest

²⁷ M. Strykowski, *Kronika Polska, Litweska, Żmudzka i wszystkiej Rusi*, t. 1, Warszawa 1980, s. 9.

²⁸ P. Callimachi, *Vita et mores Gregorii Sanocei*, Varsoviae 1958, p. 36–37. Jordanowa „Getyka” jest późnoantyczną kosmografią, która opowiada o Wielkiej wędrowce ludów, czasem przypisywana autorstwu Kasjodora. Nanowo została otwarta w 1442 r. przez wybitnego działacza włoskiego renesansu Eneusza Piccolominiego, a późniejszego papieża Pijusa II.

ograniczony. Później ta teoria została przełożona na życie polityczne i miała wpływ na rozwój zasad wyborności władcy.²⁹

W swojej opowieści o przywileju Słowianom, Stanisław Sarnicki pragnął stworzyć wizję dokumentu historycznego, rzeczywistego, zachowanego w kilku odmianach językowych: bułgarskiej, chorwackiej, greckiej. Jedna z dawnych wersji przywileju została napisana po grecku, złotymi literami na pergaminie, w egipskiej Aleksandrii. Ale wraz z podbiciem Konstantynopola przez Mahometów, dokument trafił do tureckiego skarbcza, w końcu w Czechach zostało odnalezione słowiańskie tłumaczenie przywileju. Legenda o dyplomie Aleksandra Macedońskiego była również znana w Wenecji w 1550 r.³⁰ Historia legendy o przywileju Słowian została zbadana przez Friedricha Pfistera: powstała ona na początku XVI wieku, a niektóre z jej fragmentów można zobaczyć w pismach Siegmunda von Herbersteina. Kolejny zabytek, który przyczynił się do powstania legendy o przywileju, jest wymieniona przez badacza - czeska kronika Hajeka (1541), która przedstawia przesiedlenie władców Chorwacji i Ilirii, Czechy i Lecha, na tereny Czech i Polski w 644 r., chociaż przywilej Aleksandra nie został tutaj wymieniony.³¹ Pfister zauważa, że przy okazji założenia klasztoru benedyktynów św. Kosmy i Damiana w Pradze (1348), gdzie mieli prowadzić liturgię w języku słowiańskim w imieniu św. Hieronima, wymienione są tylko pozdrowienia dla Słowian od Aleksandra. Dopiero u Orzechowskiego legenda o przywileju nabiera ostatecznej formy, o czym pisze Bartosz Paprocki.³² W związku z tym można wysnuć wnioski, że historia ukrytych i odnalezionych pism w Aleksandrii opisana przez Sarnickiego mogła mieć wpływ na historię o Iwanie Smerze, który odwiedził Aleksandrię, gdzie napisał tekst opisujący lokalną społeczność chrześcijańską, zwyczajając któreś są bliskie przykazaniom kalwinizmu.

²⁹ F. Oakley, *Politics and Eternity: Studies in the History of Medieval and Early Modern Political Thought*, Leiden, Boston, Köln 1999, p. 149-185.

³⁰ S. Sarnicii, *Annales Polonorum*, Kraków, 1587, p. 46.

³¹ F. Pfister, *Das Privilegium Slavicum Alexanders des Großen*, „Zeitschrift für Slawistik”, Bd. V, 1961, H. 3, s. 325.

³² Ibidem, s. 333-335.

Przekonanie, że Aleksandria jest wymarzonym miejscem dla ewangelików, wynika z prób nawiązania kontaktów przez przywódców tego Kościoła z lokalnym patriarchą w drugiej połowie XVI wieku, a jednocześnie przyciągano uwagę ku tej miejscowości z tego powodu, że był to kiedyś centrum dysydenctwa religijnego. Te dwa przykłady (List Smery i przywilej Aleksandra Macedońskiego) dobrze pokazują, jak powstała „nowa przeszłość”, w jakiej elementy narracji historycznej były połączone z fikcyjnymi fabułami w celu potwierdzenia starożytności etnosu lub wyznania.

References

- Annales Domus Orzelsciae per Joannem Orzelski*, Posnanie 1854.
Annales monasterii de Burton, vol. 1, London 1864.
 Bidlo J., *Jednota bratska v prvním vyhnanství*, č. II (1561–1572), Praha 1903.
 Callimachi P., *Vita et mores Gregorii Sanocei*, Varsaviae 1958.
 Cassiodorus M. A. Cassiodori, *Opera omnia*, Lutetia 1865, t. II (Patrologia Latina, t. 70), col. 1123–1124.
 Gordon B., *The Changing Face of Protestant History and Identity in the Sixteenth Century* [in:] *Protestant History and Identity in Sixteenth-Century Europe*, Vol. 2: The Later Reformation, Aldershot 1996.
 Grafton A., *Bring Out Your Dead: The Past as Revelation*, Cambridge, Massachusetts 2004.
 Grafton A., *Worlds Made By Words: Scholarship and Community in the Modern West*, Cambridge 2011.
 Golenchenko H. *Ideinyie i kulturnyie sviazi vostochnoslavianskikh narodov v XVI – seredinie XVII v.* Minsk 1989.
Ipatiewskaia letopis (PSRL=2). t. 2, Moskva: Iazyki slavianskoi kul'tury 2001.
 Kułakows'kyj P., *Do istorii stsunkiw rejestrowych kozakiw i prykordonnych starost u 1578—1583 rokach*, „Visnyk L'vivs'kogo uniwersytetu: Serija istoryczna”, vyp. 34, 1999.
 Lubieniecki A., *Poloneutychia*, Warszawa–Łódź 1982.
 Malishevskii I. *Podlozhnoie pis'mo polovtsa Ivana Smery k velikomu kniaziiu Vladimiru Sviatomu*, Kyiv 1876.
 Luard H. R., ed, *Matthaei Parisiensis Chronicon Majus*, vol. IV, London 1877.
Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum (in Folio). Ex rerum Anglicarum scriptorebus saec. XII et XIII, T. 27, ed. Lieberman F. & Pauli E. Hannoverae: Typis Culemmanorum, 1885.

- Oakley F., *Politics and Eternity: Studies in the History of Medieval and Early Modern Political Thought*, Leiden, Boston, Köln 1999.
- Orichovii S., *Annales*, Posnaniae 1854.
- Pfister F., *Das Privilegium Slavicum Alexanders des Großen*, „Zeitschrift für Slavistik”, Bd. V, 1961, H. 3.
- Pfister F., *Die Entdeckung Alexanders des Großen durch die Humanisten* [in:] *Renaissance und Humanismus in Mittel-und-Osteuropa*, Bd. 1, Berlin 1961.
- Ronchi de Michelis L., *Eresia e riforma nel cinquecento: La dissidenza religiosa in Russia*, Claudiana–Torino 2000.
- Ronchi L., *Predicazione riformata e ortodossia in Lituania nel 16 sec.: La Epistola di Ivan Smera sulla conversion della Russia*, „Protestantismo”, An. 50, fasc. 3, 1995.
- Sarnicii S., *Annales Polonorum*, Cracoviae 1587.
- Skomial J., *Polscy kronikarze wieków średnich o Rusi i Rusinach*, „Annales Universitatis Mariae Curiae-Skłodowska”, vol. LIX (Sectio G), 2012, 1.
- Tazbir J., *Falsyfikat w służbie propagandy różnowierczej* [w:] *Kościół, społeczeństwo, kultura: Prace ofiarowane profesorowi Wiesławowi Müllerowi z okazji pięćdziesięciolecia pracy naukowej i dydaktycznej*, Lublin 2004.
- Verkholantsev J., *The Slavonic Letters of St. Jerome: The History of Legend and Its Legacy*, Cornell University Press, 2014.
- Wengerscii A., *Libri quattuor slavoniae Reformatae*, Varsaviae 1973.